

ETO: 821.511.141-92(497.113)“19”
821.163.41-4MILOŠEVIĆ, N.
101.1(470)SESZTOV, Lev
DOI: 10.19090/hk.2025.2.21-32

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

MIKOLA Gyöngyi

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Szláv Intézet
Szeged, Magyarország
mikolagyongyi@gmail.com
ORCID 0000-0002-1293-7541

NIKOLA MILOŠEVIĆ SESZTOV-ESSZÉJE AZ *ÚJ SYMPOSION*BAN

Nikola Milošević's essay on Lev Shestov in the *Új Symposion*

Esej o Šestovu Nikole Miloševića u časopisu *Új Symposion*

Ladányi István *Megújuló befejezetlenség* című monográfiájában, melyben az *Új Symposion* folyóirat arculatát, szerkesztési gyakorlatait és műfajait elemzi, háromszor is említ egy fontos lap történeti mozzanatot. Az 1965. 4. számban a folyóirat Utasi Csaba fordításában közli Nikola Milošević szerb író, filozófus *Sesztov és az erkölcs kritikája* című esszéjét, amelynél a szerkesztők lábjegyzetben hangsúlyozzák, hogy „[a] szerző ezt az írását a *Symposion*-nak küldte közlésre”. Ladányi ezt a momentumot a korai lapszámok jugoszlávcentrikusságának bizonyítékeként említi, de magát az esszét nem elemzi. Holott már önmagában is figyelemre méltó a tény, hogy a társadalmi elkötelezettségét tekintve baloldali lap egy orosz emigráns vallásfilozófusról közöl esszét. A tanulmányban arra keresem a választ, ki volt Nikola Milošević, hogyan értelmezte Sesztovot, és miért lehetett fontos a *Symposion* szerkesztőinek ebben korszakban Sesztov munkássága.

Kulcsszavak: *Új Symposion*, esszé, Lev Sesztov, Tolnai Ottó, Nikola Milošević

Ladányi István *Megújuló befejezetlenség: Az Új Symposion folyóirat arculata, szerkesztési gyakorlatai és műfajai* című monográfiájában az és a jugoszláviai kulturális térség viszonyával kapcsolatban azt a nagyon fontos megállapítást teszi, hogy a fiatal symposionisták fordítási, kritikai gyakorlatukban nem közvetítőként lépnek föl, mint az előző nemzedék képviselői, hanem a kulturális

térség alakítóiként: „A fordítások itt, azon túlmenően, hogy a szerbül, horvátul nem tudó [...] olvasók számára közvetítik az eredeti műveket, a legfontosabbnak látott szerb vagy horvát irodalmi műveket aktivizálni kívánják a jugoszláviai magyar közegben, annak élő, természetesen ható részévé tenni” (Ladányi 2022, 121). Ezzel magyarázható Ladányi szerint, hogy az *Új Symposion* kultúraközvetítő gyakorlata nem a már kanonizálódott művekre irányul, „hanem a forráskultúrában aktuálisan születő és a szerkesztők érdeklődésével korreláló alkotások fordításával, a rájuk való reflexióval, és egy közös kulturális térben való közvetlen jelentlétnek az igényével” (Ladányi 2022, 126). E koncepció megvalósulásának egyik kiemelkedő példaként említi Nikola Milošević Sesztov-esszéjét, amelynek megjelenésekor a szerkesztőség külön lábjegyzetben jelzi, hogy „[a] szerző ezt az írását a Symposion-nak küldte közlésre” (Ladányi 2022, 127). Ladányi magának az esszének a tartalmával nem foglalkozik, mint ahogy relatíve kevés információt kapunk az *Új Symposion* korai lapszámaiban megjelenő más délszláv szerzők munkásságáról, esztétikai-gondolati útkereséseiről, ahogy arról is, miért éppen az adott szerzők váltak/válhattak fontossá a hatvanas években a fiatal magyar szerkesztőknek.

A Sesztov-esszé, melynek pontos címe *Az erkölcs kritikája Lev Sesztov műveiben*, és amelyet Utasi Csaba fordított magyarra, 1965-ben, az *Új Symposion* 4. számában jelent meg (Milošević 1965, 22–24). Első pillantásra már az esszé címe is meghökkentő. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy mit keresett egy orosz emigráns vallásfilozófusról szóló írás egy, a vajdasági magyar irodalomtörténetekben és Ladányi István új monográfiájában is a jövőre nyitott, avantgárd, baloldali elkötelezettségű folyóiratként bemutatott lapban. Továbbá ki volt Nikola Milošević, akinek *Antropološki eseji* (Antropológiai esszék) című első kötetről Tolnai Ottó, második, *Negativni junak* (A negatív hős) című könyvéről pedig Bányai János írt recenziót az *Új Symposion*ban. Tolnai több mint húsz év múlva is, 1988-ban a Vékás Jánosnak adott interjújában nem kis büszkeséggel emlékszik vissza a Sesztov-esszé születésének körülményeire:

Az egyik fontos korai akcióm volt, hogy Belgrádban megkerestem Milošević-et, nem ezt a mai vezetőt, Nikola Milošević filozófust, aki akkor jött még föl *Antropološki eseji* című kötetével. Nagyon népszerű volt, az egyik legizgalmasabb jugoszláv esszéíró-filozófus. Kértem, hogy írjon a Symposionnak. Kérdezte, hogy mit akarok. Mondtam, hogy az orosz egzisztencialistákról kezdjünk egy sorozatot, és Sesztovot kértem tőle. Ez annyira korai, hogy a magyar szellemi életben Sesztov még most húsz év után sincs jelen, a Vigilia most kezd vele foglalkozni igazán.

Ugyanúgy később is, ez következetesen folytatódott Heideggerrel, a Tel Quelle vagy Marcuse esetében, vagy a Várady-féle McLuhannal (Tolnai-Vékás 2017, 509).

Az említett esszé szerzője, Nikola Milošević 1929-ben született Sarajevóban. A Belgrádi Egyetem filozófia szakán szerzett diplomát, és 1969-től nyugdíjazásáig irodalomelméletet tanított az egyetem Bölcsészkarán. Ahogy a Tolnai-interjúból is kiderül, rendkívül népszerű és nagy hatású oktató volt, akit az anti-marxista értelmiség egyik vezetőjeként tartottak számon az 1970-es, 1980-as években. 1985-ben *Marksizam i jezuitizam* (Marxizmus és jezsuitizmus) című könyvének megjelenését követően a szovjet hatóságok eltávolítását követelték a Belgrádi Egyetemről. A rendszerváltás után konzervatív liberális politikusként részt vett a Demokrata Párt alapításában, és Slobodan Milošević éles hangú kritikusává vált. Nikola Milošević egyike az orosz vallásfilozófia első kutatóinak Jugoszláviában. 1981-ben a szerkesztésében jelent meg a *Dostojevski kao mislilac* (Dosztojevszkij mint gondolkodó) című tízkötetes könyvsorozat, mely az orosz író naplóinak, cikkeinek és jegyzetfüzeteinek kiadása mellett megjelentette Bergyajev, Sesztov, Rozanov, Merezsikovszkij és Losszkij Dosztojevszkijről szóló munkáit. Az első, bevezető kötet Miloševićnek a sorozatával azonos című könyve. Ugyancsak Milošević lett Sesztov első kutatója szerb nyelvterületen, és ő kezdeményezte Sesztov műveinek szerbre fordítását és kiadását.

A szerb nyelvű Sesztov-recepcióról és Milošević Sesztovval kapcsolatos munkáiról Ilija Marić írt összefoglaló tanulmányt *Nikola Milošević o Lavu Šestovu* (Nikola Milošević Lev Sesztovról) címmel. A cikkből megtudható, hogy az *Új Symposion*ban magyarul és a *Filosofija* című folyóiratban szerbül is publikált esszét követően pályafutása során Milošević még két másik nagyobb tanulmányt szentelt Sesztovnak. Az egyik a *Psihologija i filozofija Lava Šestova* (Lev Sesztov pszichológiája és filozófiája) című írás, mely 1979-ben jelent meg, a második pedig a *Sesztov* című esszé Milošević *Pravoslavlje i demokratija* (Pravoszlávia és demokrácia) című 1994-es kötetében.

Jóllehet Milošević első kötetének, az 1964-ben megjelent *Antropológiai esszé*knek az írásai mind témáikban és problémafelvetésükben, mind módszereikben egyértelműen Sesztov hatásáról tanúskodnak, Milošević egyszer sem említi az orosz emigráns filozófus nevét. Ilija Marić ezt azzal magyarázza, hogy a kötet esszéinek zöme az ötvenes évek második felében keletkezett, amikor politikai okokból még egyáltalán nem volt tanácsos orosz vallásfilozófusokat emlegetni (Marić 2020, 39).

Tolnai Ottó *Az esszé nagykorúsítása* című rövid recenziójában kiemelte Milošević „antropológiai” analízisének, azaz a pszichológiai, filozófiai és iroda-

lomelméleti tudást ötvöző levezetéseinek „választékos komplexségét”, amely az előítéletektől való megszabadulásnak, a szabadságnak olyan fokára jut el, ahol „az analízis már önmaga megtagadására is képes, vagyis új minőségbe csap át, a pszichológiából esztétikába” (Tolnai 1965, 14). Tolnai Dosztojevszkij irodalmi eljárásaival rokonítja Nikola Milošević módszerét, amely nagy érzékenységgel és körültekintéssel hozza összefüggésbe az elemzett műveket a szerzőik lehetséges pszichológiai indíttatásával. Tolnai meg is jegyzi, hogy „majd mindegyik esszében olyan művészről van szó, akinek életrajzát viszonylag jól ismerjük (Dosztojevszkij, Camus, Tolsztoj, Cervantes, Andrić, Flaubert)” (Tolnai 1965, 14). A módszer azonban nem annyira Dosztojevszkijé, mint inkább a róla író Sesztové. Tolnai továbbá „igen jelentős Milošević-mozzanat”-nak nevezi az alibi fogalmát, amelyről a *Pojam alibija u kulturi* (Az alibi fogalma a kultúrában) című esszé szól: „Az alibi bizonyos morállal összeegyeztethetetlen és szemben álló jelenségeket hivatott eltakarni; a struktúra »objektív momentuma«. Ugyanezt az alibit fogalmazta meg Sinkó Ervin is, még 1962-ben, csak ellenkező előjellel. Nála a költészet eretnksége az, amit Milošević alibije eltakar” (Tolnai 1965, 15).

Milošević az esszé bevezetőjében egy amerikai homoszexuális férfi esetének leírásával szemlélteti az alibit, aki ismeretlen társasággal utazik együtt a liftben, és közülük az egyik elsüt egy rossz viccet a homoszexuálisok rovására. A homoszexuális férfi, hogy le ne lepleződjön, együtt nevet a társasággal. A homoszexuális férfi ebben a történetben „alibiből” nevet, nevetésével álcázza valódi kilétét, úgy tesz, mintha nem az lenne, aki, miközben továbbra is tudja az igazságot saját magáról (Milošević 2007, 149–150). Milošević az alibi egyszerre esztétikai és pszichológiai koncepcióját alkalmazza Proust írásainak, Flaubert *Bovaryné* című regényének, Bosch *Szent Antal megkísértése* című képének és Buñuel *Viridianájának* elemzésekor. A művészeti struktúrák álcaként történő megközelítése és pszichológiai mögöttesének keresése szintén jellemző Sesztovra. *Dosztojevszkij és Nietzsche* című korai művében például azon az alapon von párhuzamot a német filozófus és a rá oly nagy hatást gyakorló orosz író között, hogy mindkettőjük életműve valamilyen tragikus egzisztenciális megrázkódtatás következtében vett új fordulatot: Dosztojevszkij esetében ez volt a fegyenctelep tapasztalata, Nietzsche-nél pedig a gyógyíthatatlan betegség. Sesztov mindkét esetben a szerzők műveinek szövegéből vezeti le a mögöttük meghúzódó rettenetes kétségbeesést, vagyis az alkotásnak azt a pszichológiai dinamikáját, ahol a személyes tapasztalat kívül esik mindenféle erkölcsi és tudományos rendszer keretein, azaz nem marad olyan instancia, amely valóban segíthetne a bajba jutott emberen. Dosztojevszkij és Nietzsche művei már

Sesztov értelmezésében is „alibiből” jönnek létre (bár ő természetesen nem használja ezt a fogalmat): mind az irodalmi „színlelés” Dosztojevszkijnél, mind a filozófiai elmélet Nietzschénél arra hivatott, hogy mögéjük lehessen rejteni a kimondhatatlan gondolatokat (Sesztov 1991, 145–149).

Nikola Milošević *Az erkölcs kritikája Lev Sesztov műveiben* című tanulmányában Sesztov „kifinomult és majdnem perverz elemző érzékéről” beszél, és ez a megközelítés ellenállhatatlannak bizonyul saját maga számára is, hiszen ő maga is Sesztov értelmezési stratégiáját alkalmazza a Sesztov-kritikában. Miután pontosan és lényeglátóan bemutatja a sesztovi erkölcsfilozófia lényegét, mely első lépésben az ész uralma alá került vallási és metafizikai gondolkodás kritikáját nyújtja, hogy végül eljusson a „spekulatív ész” radikális elvetéséig, Milošević megállapítja: „A morál elemi kérdéseit illető sesztovi álláspontot bátran nevezhetjük egy személyes lélektani egyenlet sajátos filozófiai megoldásának” (Milošević 1965, 24). Ezen a ponton ő is azokhoz a mélyebb, személyes okokhoz, pszichológiai hatóerőkhöz utalja az olvasót, azokhoz a megsejtett elemi megrázkódtatásokhoz, amelyek révén – Dosztojevszkijhez, Tolsztojhoz, Nietzschéhez és Kierkegaard-hoz, azaz az általa oly mélyen értett és a maga „kifinomult és majdnem perverz” módján elemzett szerzőkéhez hasonlóan – Sesztov sorsa is fordulatot vett, és amelyek következtében elemi erővel hangzott fel saját nagy „filozófiai kiáltása”. Milošević érzékenyen detektálja a Sesztov műveiben fellelhető, személyes tragédiára utaló jeleket, allúziókat: „Mi természetesen nem tudjuk, és valószínűleg soha nem is fogjuk megtudni, mi volt Lev Sesztov egyéni tragédiája. Tagadhatatlan viszont, hogy írásai telítettek tragédiára utaló allúziókkal.” Illetve később: „Minden túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Sesztov az önámítás és az ideológiai látszat egyik legnagyobb mestere az újabb időkben” (Milošević 1965, 24).

1965-ben valóban nagyon keveset lehetett tudni Sesztov magánéletéről, és csak egy, a közelmúltban előkerült hagyaték világított rá az író talajvesztésének lehetséges okaira. Lev Sesztov (eredeti nevén Jehuda Svarcman) 1866-ban született Kijevben egy gazdag és tekintélyes zsidó textilgyáros fiaként. 1889-ben fejezte be a jogi egyetemet Kijevben, majd egy rövid ideig ügyvédként dolgozott Moszkvában. Kora ifjúságában, gimnazistaként és az egyetemi éveiben forradalmárnak tartotta magát, de korán kiábrándult a politikából. Sesztov hasonló szellemi utat járt be, mint Nyikolaj Bergyajev vagy Szergej Bulgakov és az úgynevezett orosz vallási reneszánsz több kiemelkedő képviselője, akik fiatalkorukban meggyőződéses marxisták voltak, de később, jellemzően a 19. század utolsó évtizedében és a 20. század első éveiben szembelyezkedtek a marxizmussal. Sesztovot kezdetben a gazdaság és jogrendszer problémái

foglalkoztatták, de később érdeklődése az irodalom és a filozófia felé fordult. Az első megbízható életrajz 1953-ban látott napvilágot Sesztov lánya, Natalja Baranova-Sesztova tollából, aki az édesapja levelezése és a kortársak visszaemlékezési alapján írta meg a *Lev Sesztov élete* (Zsizny Lva Sesztova) című könyvét. Baranova-Sesztova előtt is titok maradt, hogy mi volt az oka édesapja 1895-ben bekövetkezett idegösszeomlásának. Baranova-Sesztova a betegség lehetséges okát abban látja, hogy Sesztovnak 1892-ben vissza kellett térnie Moszkvából Kijevbe, hogy segítsen apjának megoldani bizonyos komplikált üzleti problémákat, és mivel Sesztov írással szeretett volna foglalkozni, nem pedig üzlettel, ez a rákényszerített feladat fölrörölte az idegeit. Több közeli barát is tudott a Sesztov által átélt belső katasztrófáról, amely fizikailag is erősen megviselte, és korán megöregítette, de senki sem ismerte ennek konkrét okát. 1886-ban Sesztov külföldre utazott, és évekig vándorolt Európában egyik orvostól a másikig, különböző kúráknak vetette alá magát, Berlinben még meg is operálták (Baranova-Sesztova 1983, 22–23). Mai ismereteink alapján Sesztov összeomlásának közvetlen kiváltó oka egy fatális szerelmi háromszög volt. Néhány évvel ezelőtt, 2021-ben jelent meg Moszkvában Natalja Gromova irodalomtörténész *Potusztoronnij drug* (A túlvilági barát) című monográfiája, melyet a kutató Varvara Malahijeva-Mirovics írónőről írt, aki Sesztov első nagy szerelme volt, és akivel élete végéig kapcsolatban állt. A szintén kijevi születésű Varvara Malahijeva-Mirovics Sesztov húgánál állt alkalmazásban nevelőnként. Nemcsak kiváló tanárnő volt, hanem tehetséges költő és író is, aki a kijevi irodalmi lapok mellett rendszeresen publikált recenziókat a pétervári szimbolisták lapjaiban. Varvara tevékenységét a narodnyik mozgalomban kezdte az 1880-as években, és az áhított forradalom elmaradása több harcostársához hasonlóan nála is lelki összeomláshoz, öngyilkossági gondolatokhoz vezetett. Súlyosbította a helyzetet, hogy rendre beleszeretett kezelőorvosaiába. Amikor Sesztovval találkozott, a férfi is nehéz helyzetben volt: a szobalányukkal folytatott viszonya következtében vélhetően 1892-ben házasságon kívüli fia született. A család az anyát a gyermekkel együtt Moszkvában helyezte el, és anyagilag támogatta. Baranova-Sesztova szerint Sesztov erősen kötődött a fiához, Szergejhez, aki gyakran vendégeskedett nála, amikor szabadságot kapott a hadseregtől. Szergej Lisztopadov ugyanis az első világháború kitörésekor önként jelentkezett a frontra, kétszer is kitüntették a hősiességéért, végül 1917-ben esett el (Baranova-Sesztova 1983, 21).

Gromova verziója szerint a művelt, tehetséges és szabad szellemű Varvarában, akiben a kortársak szerint „volt valami misztikus”, Sesztov igazi megértő lelki társra lelt. Ez a kapcsolat azonban nem teljesedhetett be, részben mert

Sesztov tudta, hogy a szülei soha nem egyeznének bele, hogy pravoszláv nőt vegyen feleségül, részben mert Varvara se volt biztos az érzelmeiben, és amikor a család, ahol alkalmazásban állt, Itáliába költözött, ő is velük tartott. Valamilyen megmagyarázhatatlan okból Varvara elhívta Voronyezsből imádott húgát, Anasztasziját, aki nem tudott arról, hogy Sesztov szerelmes a nővérebe. Anasztaszija, aki maga is írt, csodálta Sesztovot, igazi mesterre lelt benne, és mindent elkövetett, hogy enyhítse Sesztov bánatát. Végül egymásba szerettek, és Sesztov el akarta venni őt feleségül. A történet ott vett igazán tragikus fordulatot, hogy Itáliában Varvara rádöbrent, valójában mit is jelent neki Sesztov, és megvallotta érzelmeit. A nővérek rettenetesen nehéz helyzetben találták magukat, amikor megpróbálták eldönteni, melyiküknek kellene lemondani a szeretett férfiről a másik javára. Sesztovnak viszont a szülei nem engedték, hogy bármelyik lányt is feleségül vegye. A nagyon fiatal és érzékeny Anasztaszija összeroppan, elmeegógyintézetbe került, soha többé nem épült föl, a szanatóriumban halt meg. Sesztov elhagyta Kijevet, és Európában keresett gyógyulást. Néhány évvel később Rómában megismerkedett egy orosz orvostanhallgatóval, Anna Berezovszkajával, aki az élettársa lett. Sesztov ezt a kapcsolatot sem tudta törvényesíteni, és el is titkolta a szülei elől. A szülők úgy haltak meg, hogy fogalmuk sem volt sem menyük, sem pedig két lányunokájuk létezéséről (Gromova–Tolsztoj 2022).¹ Amennyiben hinni lehet a Varvara naplóinak és Sesztovval folytatott levelezésének összevetése alapján rekonstruált történetnek, kiderül, hogy Sesztov a magánéletben nem volt lázadó természetű, épp ellenkezőleg: szerette és tisztelte a szüleit, és támogatta azokat, akik hozzá fordultak segítségért. A vele történtek azonban gyökeresen megváltoztatták a gondolkodását.

Hogyan válaszolhatunk ezek után arra a kérdésre, miért lehetettek olyan fontosak Tolnai Ottónak az 1960-as évek közepén az „orosz egzisztencialisták” és Sesztov, és az őket tanulmányozó Nikola Milošević? A legfontosabb összekötő kapocs a három szerző, Tolnai, Sesztov és Milošević között Nietzsche alakja és filozófiája.

Tolnai Ottó, amikor újra (vagyis talán pontosabb úgy fogalmazni, hogy először) nyílik lehetősége, hogy cenzurális kötöttségek nélkül tudjon lapot szerkeszteni, a veszprémi *Ex Symposion* főszerkesztőjeként 1994-ben létrehoz egy vaskos Nietzsche-különszámot. (Számomra ez a kiadvány annak idején abszolút revelatívnak bizonyult.) Ebben a Nietzsche-számban Tolnai ismét közöl egy esszét Nikola Miloševićről: a *Friedrich Nietzsche és Manu törvénykönyve* című esszét, Rajsli Emese fordításában.

¹ Sesztov és családja többnyire külföldön élt, Sesztov 1920-ban emigrált véglegesen Oroszországból, többévi vándorlás után végül Párizsban telepedett le, ott is halt meg 1938-ban.

Sesztov pedig Nietzsche nyomán száll harcba az emberi ész által alkotott rendszerekben rejlő szükségszerűség koncepciójával. Sesztov szerint az emberi gondolkodás maga posztulálja a világot alkotó objektív szükségszerűségeket. Az emberi ész a maga eredendő biztonságra irányultságában eleve feltételezi ezen objektív törvényszerűségek meglétét, mivel bízik benne, hogy egyre tökéletesítve a módszereit, minden kérdésre megtalálja majd a választ, minden előtte tornyosuló akadályt le tud győzni. Sesztov azonban Kierkegaard-ral vallja, hogy az ember bűnbeesése, a rossz eredete a földön éppen a ráció hipertrófiája, amely az évszázadok során maga alá gyűrte, végletesen meggyengítette a hit képességét. Sesztov számára a hit azt jelenti, hogy hinni abban, hogy nemcsak az lehetséges, amit az ész által feltárt szükségszerűségek alapján lehetségesnek tartunk, hanem bármi lehetséges (Sesztov 1999, 280–314). Ily módon Sesztov számára a hit az Isten mindenhatóságában, a teremtés magasabb és általunk racionális módon nem megközelíthető eredendő „jóságában” az emberi szabadság egyetlen forrása. Nemcsak arról van szó, amiről Nikola Milošević ír az *Új Symposionban* megjelent írásában, vagyis hogy Sesztov a zsidó-keresztény dogmát akarta igazolni, és a bibliai hagyomány tekintélyét megóvni a racionalizmus uralmával szemben, hanem arról is, hogy Sesztov az ember szabadságának lehetőségeit kereste a szükségszerűség teorémáinak leleplezésén keresztül.

Míg Milošević inkább vallásos gondolkodónak tekinti korai írásában Sesztovot, Tolnai egzisztencialista filozófusnak tartja, így is nevezi az idézett 1988-as interjújában, és nem elsősorban az orosz irodalmi és filozófiai tradíció felől közelít hozzá, mint a későbbiekben Milošević, hanem a nyugati egzisztencialista filozófiai áramlat irányából.

Erre enged következtetni az ugyancsak a Tolnai Ottó által szerkesztett és számtalanszor hivatkozott *Minor irodalom* című 2003-ban napvilágot látott tematikus szám, amelynek középpontjában Gilles Deleuze filozófiája áll. Ezen a ponton is „összeérnek a szálak”: Deleuze 1962-ben megjelent *Nietzsche és a filozófia* című könyve egyértelműen bizonyítja, hogy Deleuze szinte kezdettől fogva behatóan ismerte Sesztov filozófiáját, amelyet Benjamin Fondane, a francia költő-filozófus, Sesztov barátja és tanítványa, első és egyik legjobb interpretátora közvetített a francia nyelvű kultúrában. Deleuze is megfogalmazza a maga kritikáját Sesztovval kapcsolatban, amikor összehasonlítja Nietzsche tragikumfelfogását más „tragikus filozófusként” számon tartott szerzők megközelítéseivel:

Pascal, Kierkegaard, Sesztov a maguk zsenialitásával képesek voltak olyan messzire eljuttatni a kritikát, mint még soha előttük senki. Fölfüggesztették

a morált, fölforgatták az észet. De a neheztelés hálójának fogságában erejüket még az aszketikus ideálból merítették. Még ennek az ideálnak a költői voltak. Amit szembeszegeztek a morállal, az ésszel, az még ez az ideál, amelyben elmerül az ész, még ez az a misztikus test, ahol gyökereket ver a *bensőségesség* (kiemelés az eredetiben) – a pók. Ahhoz, hogy filozofálhassanak, a bensőségesség összes erőforrására és vezérfonalára szükségük volt, a szorongásra, a panaszra, bűnösségre, az elégedetlenség minden formájára (Deleuze 1999, 65).

Sesztov neve két ízben is felbukkan a Deleuze főművének tekinthető, Félix Guattarival közösen írt *Mille Plateaux* (Ezer fennsík) című könyvében is, amelyet Tolnai szerbül olvasott.² Először Csehov-esszéjét idézik (Deleuze–Guattari 2004, 227), másodszer pedig a Nomadológia-fejezetben hivatkoznak rá, mint a hivatásos professzorral szemben álló „magángondolkodó” Nietzschehez és Kierkegaard-hoz hasonló alakjára. Ezek a magányos alakok azok, akik lerombolják a képeket, és bárhol lakozzanak is, az a hely sztyeppe vagy a sivatag (Deleuze–Guattari 2004, 415).

Bruce Baugh *Private thinkers, untimely thoughts: Deleuze, Shestov and Fondane* (Magángondolkodók, időszerűtlen gondolatok: Deleuze, Shestov és Fondane) című cikkében a lehető legszorosabb olvasással, filológiai aprólékos-sággal veti össze Deleuze és elődei szövegeit, és kimutatja, hogyan „ismétli meg” Deleuze Sesztovnak a gondolkodás második dimenziójáról vallott nézeteit. Végül arra a következtetésre jut, hogy bár nem lehet kisebbiteni Sesztov transzcendenciára irányuló és Deleuze immanencián alapuló, materialista filozófiája közötti különbségeket, mégis ők ketten a számukra fontos nagy elődekkel egyetemben ugyanannak az elszakadt láncnak a láncszemei. Ők azok az „üstökös-filozófusok”, akik a maguk mindenkor korszerűtlen, idő előtti, időszerűtlen (untimely) gondolataival „az átkozottak arisztokráciájaként” nem csupán szemben állnak a mindenkori konszenzussal, nem pusztán a jövőt készítik elő, hanem visszanyerik a múltból azokat a lehetőségeket, amelyek nem voltak képesek aktualizálódni, realizálódni (Baugh 2015, 313–339). Baugh felfogásában ez a minoritás fogalmának igazi értelme Deleuze-nél: a magányos, kutasított, ám az élehetlenné lett életüket lehetőségként felmutatni képes kivételes alkotók mindenekelőtt egymás iránti szolidaritása.

² Lásd Panek Sándor Gyimesi Timeával készített interjút, ahol Gyimesi Timea, aki a Deleuze–Guattari szerzőpáros *Mi a kisebbségi irodalom?* című szövegét fordította, és *Közvetett szabad beszédben Gilles Deleuze-ről* címmel nagy tanulmányt is publikált a francia filozófusról, visszaemlékszik a Deleuze-blokk keletkezéseinek körülményeire (Gyimesi–Panek 2024).

Nem lehetetlen továbbá, hogy magának a nomadológiának és a nomádnak a koncepciója is Sesztovtól ered a deleuze-i gondolkodásban. Ezt olvassuk ugyanis a Sesztov legismertebb művének számító és pályáján mind formailag, mind tartalmilag mérőöldkönek tekinthető, relatíve korai, 1905-ben kiadott *Az alaptalan apoteózisa* (Apofeoz bezpocsvennosztyi) című könyvében:³ „Magától értetődő, hogy az otthonülő szokásaival nehéz jó filozófusnak lenni [...]. Míg egyhelyben ülő emberek fogják keresni az igazságot – nem szakítjuk le a tudás fájának almáját. Otthontalan kalandoroknak, született nomádoknak kell hozzáfogniuk ehhez, akik számára *ibi patria ubi bene*” (Sesztov 1997, 33).

Irodalom

- Baranova-Sesztova, Natalja. 1983. *Zsizny Sesztova*. Paris: La Presse Libre.
- Baugh, Bruce. 2015. Private thinkers, untimely thoughts: Deleuze, Shestov and Fondane. *Continental Philosophy Review* 48 (3): 313–339. DOI: 10.1007/s11007-015-9332-6
- Deleuze, Gilles. 1999. *Nietzsche és a filozófia*. Ford. Moldvay Tamás. Budapest: Gond Alapítvány Kiadó – Holnap Kiadó.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2004. *A Thousand Plateaus*. Ford. Massumi, Brian. London – New York: Continuum.
- Gromova, Natalja – Tolsztoj, Ivan interjúja. 2022. *Sztrადanyija molodova S. Lev Sesztov v zszenszkih dnyevnyikah, pizmah i sznah* ('A fiatal S. szenvedései. Lev Sesztov a női naplóknak, levelekben és álmokban'). *Ragyio Svoboda* 02. 09. <https://www.svoboda.org/a/stradaniya-molodogo-sh-lev-shestov-v-zhenskih-dnevnyikah-pisjma-i-snah/31689632.html> (2025. febr. 15.)
- Ladányi István. 2022. *Megújuló befejezetlenség: Az Új Symposion folyóirat arculata, szerkesztési gyakorlatai és műfajai*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Marić, Ilija. 2020. Nikola Milošević o Lavu Šestovu. *Književna istorija* 52 (171). <https://doi.org/10.18485/kis.2020.52.171.3> (2025. febr. 20.)
- Milošević, Nikola. 1965. Az erkölcs kritikája Lev Sesztov műveiben. Ford. Utasi Csaba. *Új Symposion* 4. 22–24.
- Milošević, Nikola. 2007. Pojam alibija u kulturi. In *Antropološki eseji*. 149–210. Beograd: Nolit.
- Panek Sándor. 2024. Gilles Deleuze és a leendő filozófiája: Gyimesi Timeával új könyvről beszélget Panek Sándor. *Tiszatájononline*. <https://tiszatajononline.hu/cimkek/gyimesi-timea/> (2025. febr. 15.)

³ A bezpocsvennoszty talájtalanságot jelent, a magyar fordítás mind a két fogalmat, az 'alapot' és a 'talajt' is használja az orosz 'pocsva', 'talaj', megfelelőjeként.

- Sesztov, Lev. 1991. *Dosztojevszkij és Nietzsche*. Ford. Patkós Éva. Budapest: Európa Kiadó.
- Sesztov, Lev. 1997. *Az alaptalan apoteózis*. Ford. Haffner Rita. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Sesztov, Lev. 1999. Kierkegaard, a vallásfilozófus. In *Teremtés a semmiből*. 280–314. Vál., ford. Patkós Éva. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tolnai Ottó. 1965. Az esszé nagykorúsítása. *Új Symposion* 2. 14–15.
- Tolnai Ottó. 2017. In Vékás János. *Utak 2.: Interjúk és társadalomtörténeti portrék*. 381–527. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.

NIKOLA MILOŠEVIĆ'S ESSAY ON LEV SHESTOV IN THE *ÚJ SYMPOSION*

In his monograph entitled *Megújuló befejezetlenség* (Renewing Incompleteness), in which he analyses the image, editorial practices and genres of the literary periodical *Új Symposion* (New Symposion), István Ladányi mentions an important historical moment three times. In issue 1965/4, the journal published an essay by Serbian writer and philosopher Nikola Milošević, translated by Csaba Utasi, entitled *Shestov and the Critique of Morality*. The editors emphasize in a footnote that “the author sent this essay to Symposion for publication”. Ladányi cites this moment as evidence of the Yugoslav-centricity of the early issues, but does not analyse the essay itself, although the fact that a left-wing committed periodical publishes an essay on an émigré Russian religious philosopher is remarkable in itself. In this lecture, I will seek to answer the questions of who Nikola Milošević was, how he interpreted Shestov, and why intellectual dialogue with him might have been important for the editors of Symposion in this period.

Keywords: *Új Symposion* (New Symposion), essay, Lev Shestov, Ottó Tolnai, Nikola Milošević

ESEJ O ŠESTOVU NIKOLE MILOŠEVIĆA U ČASOPISU *ÚJ SYMPOSION*

Ištvan Ladanji u svojoj monografiji pod naslovom *Megújuló befejezetlenség / Ponavljanje nesvršenosti*, u kojoj se analiziraju obeležja, uređivačka praksa i žanrovi časopisa *Új Symposion*, čak tri puta pominje jedan značajan momenat za istoriju tog časopisa. U broju 1965/4 časopis donosi esej srpskog pisca i filozofa Nikole Miloševića pod naslovom *Šestov i kritika morala* u prevodu Čabe Utašija. U fusnoti urednici naglašavaju da je „autor ovaj članak poslao časopisu Simposion da ga objavi”. Ladanji taj momenat beleži kao dokaz da su raniji brojevi časopisa bili jugoslovenskocentrični, ali sam esej ne analizira. Iako je i sama činjenica da je levo orijentisani list – što se društvenog angažmana tiče – objavio esej o ruskom emigrantu,

filozofu religije, itekako je vredna pažnje. U radu se traže odgovori na pitanja ko je bio Nikola Milošević, kako je tumačio Šestova i zbog čega je urednicima časopisa *Symposion* bio u to vreme značajan rad Šestova.

Ključne reči: *Új Symposion*, esej, Lev Šestov, Oto Tolnai, Nikola Milošević

A kézirat beérkezésének ideje: 2025. febr. 27.

Közlésre elfogadva: 2025. jún. 11.